
De impact van muziek

R.P. de Graaf en T.T.J. Pleizier

Introductie

Wie de kerkenraadsnotulen van de hervormd-gereformeerde wijkgemeente Engelenburg in Veenendaal leest, valt het op dat sinds de jaren zestig één thema de gemoederen telkens in beroering bracht en dat zijn muziek en zang. Enkele korte voorbeelden uit een rij van vele. Al bij de oprichting van de wijkgemeente (Engelenburg/De Hoeksteen) onder ds. A. Vroegindewey was er in 1968 onenigheid: 'Het punt rythmisch zingen maakt vele tongen los. Na ampele bespreking wordt besloten dit nu nog niet in te voeren, maar wel als punt voor een wijkavond te bewaren'. Daarna bleef alles, tot op de huidige dag, bij het oude. Later wordt een organist via een brief door de kerkenraad gemaand 'om gerichte voorspelen van de psalmen te spelen'. Dit, na een klacht van vrouwenvereniging Ruth. Daarop bedankt hij voor de eer en vertrekt. Bij de nadering van Kerst in 1992 laaien de gemoederen hoog op als het aankomt op de keuze van liederen op feestdagen voor de dienst. De scriba verzuchtte: 'Er volgt een gedachtenwisseling die vanwege de snelheid niet te notuleren valt'.¹ Of het gaat om de hoofdbedekking voor vrouwen, de juiste gebedshouding, de apartheidspolitiek in Zuid-Afrika of de plaatsing van neutronenbommen: al deze zaken werden volgens de notulen in no-time afgedaan, maar zodra het op zang en orgelspel aankwam, was Leiden in last.

In deze inleiding op dit themanummer over muziek gaan we vooral in op de impact van muziek. Hoe komt het dat muziek zo veel impact heeft? We kijken ook kort naar de impact van muziek op kerkenraad en gemeente. Eerst vermelden we nog als in een 'Ten geleide' dat het focus-artikel van de hand van M.C. Mulder handelt over Mark S. Kinzer, *Searching Her Own Mystery* en dat de reflexen door de redactievoorzitter J. Hoek zijn geschreven.

Maatschappelijke context en de emotionele impact van muziek

De impact van muziek is maatschappelijk merkbaar. Onze cultuur wordt gezien als een belevingscultuur, waarin alles 'iets met je doet'. Wie tegenwoor-

---

1 Notulen van de wijkgemeente Engelenburg in Veenendaal, (1967-), resp. 21 maart 1968; 23 januari 1992; 16 december 1992.

dig een museum inricht, kan niet heen om emoties; bezoek ‘Flanders fields’ en je waant je met beeld en geluid in een loopgraaf rond Ieper. Onze, laten we zeggen, christelijke jongere en oudere jeugd groeit op met Spotify op de hippe *headphone*, het Glazen Huis van 3FM, Pinkpop en Lowlands of het Gelre- en Ziggodome, waar de zinnen worden gestreeld en de zintuigen geactiveerd. Op hun smart-tv’s kijken ze Youtube filmpjes, waarvan de *sound* via Sonos *surround* klinkt. Muziek als lifestyle: een groter contrast met de klassieke eredienst en het stemmige zwart van de ambtsdragers is nauwelijks denkbaar. Reden waarom sommige kerken – variërend van de Doorbrekers in Barneveld tot Crossroads in Amsterdam, Rotterdam en Den Haag – ertoe overgaan om in de vormgeving van de kerkdiensten nauw aan te sluiten bij de alledaagse lifestyle.² Wie de jeugd van Nederland zoekt, zal een stadion moeten bezoeken, hetzij voor sport, hetzij voor muziek of *Dance*. Kan en wil het volk van het Boek de overgang maken naar volk van de media? Of is dit een schijntegenstelling en sluiten Boek en media elkaar niet uit? Daarover gaat het in dit nummer.

De impact van muziek heeft alles te maken met emotie. In winkelcentra wordt niet voor niets zoetgevooisde muziek gedraaid. *Mundus vult decipi*, we willen niets liever dan verleid worden. Juist in reclames en speelfilms draagt de muziek bij tot het opbouwen van spanning. Muziek was één van de weinige dingen waarmee men koning Saul kon kalmeren en dat is niet zo vreemd: een neuropsycholoog stelt bijvoorbeeld dat muziektherapie ‘een belangrijk effect kan hebben op de gevolgen van dementie, zoals angst en een sombere stemming, maar zal geen invloed hebben op het ziektebeeld zelf.’ Muziek kan leiden ‘tot een prettige emotionele beleving (...) de meest waarschijnlijke verklaring is een toevloed van het hormoon oxytocine’.³ Het omgekeerde doet zich ook voor. Filmmaker Ramón Gieling volgt in zijn IDFA film ‘Over Canto’ (2011) over het hallucinerende Simon ten Holts’ *Canto Ostinato* (1976-1979) negen mensen, van wie de levens niet alleen zijn beïnvloed, maar vaak zelfs een andere richting op zijn gegaan: sommigen gingen trouwen, anderen

---

2 Heeft Crossroads de toekomst? Zie de ‘Reflexen’ van G.C. van den Brink, *Theologia Reformata*, 56, nr. 4 2013.

3 Emma Brunt, ‘Medicijn voor het brein’, *HP/De Tijd*, 2 februari 2015, 33-37; vgl. Henk Smeijsters, ‘De therapeutische waarde van muziek’, in: René Diekstra en Michel Hogenes (red.), *Harmonie in gedrag. De maatschappelijke en pedagogische betekenis van muziek*, (Uithoorn 2008) 163-188 experimenteert met muziek van Hazes, De Rolling Stones en Bach. Hij spreekt over ‘vitality effects’, bv.: ‘De opmerking bij André Hazes, dat de muziek niet te verteren is, maar toch wel meeslepend’ (187).

scheiden en een ervan heeft een broer die na het horen van deze muziek zelfmoord pleegde omdat, zoals hij tevreden zei, nu zijn leven vervuld was.

Muziek en religie samenvoegen levert soms een krachtige mix, zoals in religieuze spektakelstukken als de Mattheus Passion of Mozarts Requiem. Vergelijk The Passion van de EO en RKK met bijvoorbeeld muziek van Guus Meeuwis ('Gevallen of gevlogen') en waarbij het van geen belang is of de artiest gelovig is of niet. Op deze wijze worden inmiddels 3,2 miljoen kijkers met het evangelie bereikt en de grenzen tussen 'religieus en seculier' lijken te vervagen.⁴ Een variatie hierop zijn U2, Prince en Depeche Mode, die vanuit hun overtuiging in hun popsongs allerlei religieuze teksten opnemen, of Bob Dylan en Elvis Presley die ook gospel programmeerden. Dit roept ook theologisch vragen op, die in artikelen in dit nummer terugkeren: gebeurt het heilige ook buiten de kerk, of is er, naar Cyprianus: 'buiten de kerk geen zaligheid' (*extra ecclesiam nulla salus*)?⁵ Een andere vraag is of de kerk zich wel zo moet aanpassen aan de huidige cultuur. Denkend aan Bonhoeffers pleidooi voor een *nicht-religiös Christentum* als kerk die de moed heeft kerk te zijn, dat is Jezus te volgen ongeacht de consequenties, zonder te willen schuilen in een pseudotheologisch, liturgisch of ethisch obscurantisme (*Religion*).

De impact van muziek in de gemeente

De rol van muziek in de gemeente komt het meest geconcentreerd in beeld rond de kerkdienst. Zoveel blijkt wel uit de aanhaling van de Veenendaalse kerkenraadsnotulen. In de Angelsaksische wereld is dit gedurende de jaren negentig van de vorige eeuw heel pregnant verwoord met de term 'worship wars', waarmee de enorme spanning tussen het traditionele en het hedendaagse lied – zeg maar het strofische gezang tegenover het Opwekkingslied – als een frontale botsing wordt geconstrueerd. Er verschijnen titels ter verdediging van het moderne lied (*Contemporary Worship Music. A Biblical Defense*) of met massieve kritiek (*Stones for Bread: A Critique of Contemporary Worship*). De discussie gaat over muziekgenres en liedstijlen. Natuurlijk speelt op de achtergrond ook de pentecostale oorsprong van de 'contemporary worship' en de rol van de nieuwe kerkmusicus: de *worship-leader*. Voor sommigen wordt

4 Mirella Klomp, 'The Passion met God als optie', *Kerk en Theologie*, 66, nr. 2 (april 2015) 134-141, 139 ziet hierin de mogelijkheid 'om terug te keren tot God na God'.

5 Zie zijn brief LXXII, *Ad Jubajanum de haereticis baptizandis*, Sectie 21: '*Salus extra ecclesiam non est*'. Het gaat hier om de werking van sacramenten als deze bij 'buitenkerkelijke ketters' worden toegepast.

de performance te veel uitvergroot.⁶ In de reformatorische kerken in Nederland gaat het dan wel niet over de aanbiddingsleider, maar zijn orgel en organist middelpunt van interesse of controverser.

Ook de muziek in de kerkdienst is verweven met cultuur en context, zoveel blijkt wel uit liedkeuze en gebruik van instrumenten. Nu zijn contexten niet ‘bevoren’ en veranderen culturen door de tijd heen. En als de beleving van het geloof altijd de belichaming ervan in een bepaalde culturele context is, zijn we daarmee in het hart van veel discussies over muziek in de kerkdienst aangeland en waarmee de impact ervan in de gemeente kan worden aangegeven: verandering van muziek raakt de spiritualiteit. Zoals het beroemde woord van Willem Barnard aangeeft: in het zingen ‘innen’ en ‘uiten’ we ons geloof. Die uitspraak kan gemakkelijk misverstaan worden, alsof de *geloofsinhoud* exclusief criterium van de kerkmuziek is en dat we erop moeten toezien dat het *juiste* geloof wordt uitgezongen en ingeoeffend. Natuurlijk doet de inhoud ertoe. Het lied raakt aan de confessie. Tegelijk gaat het in de geloofspraktijk om meer. In de geloofspraktijk gaat het ook om ingeoeffende patronen, om een gerichtheid op God die zich gedurende het leven heeft gevormd, en om terugkerende handelingen en ensceneringen.⁷ Staan en zitten zijn terugkerende handelingen. Het gebruik van een psalmboek of het zingen vanaf een projectiescherm zijn voorbeelden van ensceneringen. Bij ingeoeffende patronen gaat het om liederen die uit het hoofd geleerd en in het hart geprent zijn, het ritme van zingen en de inzet van muziekinstrumenten. Het zijn de uiterlijke gestalten van een innerlijke houding. Het meeste hiervan is niet zomaar confessioneel of zelfs bijbels te ijken. Veranderingen in patronen, ensceneringen of handelingen brengen echter wel verschuivingen teweeg in het vermogen tot en de beleving van het participeren. Dat toonzet de discussie, het gaat om een diepe laag in de gelovige existentie.

Kerkgangers participeren in praktijken. Maar praktijken zullen ook altijd een zekere dynamiek moeten hebben om veranderingen in de cultuur en de con-

---

6 Zie bijvoorbeeld Hans Riphagen, ‘Wie is ‘our God’? Een kritische analyse van godsbeelden in de hedendaagse aanbiddingsmuziek’, *Soteria*, 30, nr. 4 (2013) 6-16, 13: uit de top-50 blijkt dat ze ‘niet in de eerste plaats over God, maar over de ervaring van de aanbidder’ gaan; dat ‘Jezusliederen’ domineren; dat God wel wordt aangeduid ‘als machtig, schoon en liefdevol, maar ontbreekt de nadruk op zijn trouw en rechtvaardigheid’.

7 Ook de akoestische aspecten hebben met ensceneringen te maken, vgl. David Plüss, *Gottesdienst als Textinszenierung. Perspektiven einer performativen Ästhetik des Gottesdienstes*, Zürich 2007, 207-224.

text op te kunnen vangen. Bovendien geldt van de praktijk dat zijzelf ook een stempel van de tijd heeft gekregen. Dat is geen knieval voor relativisme, maar een erkenning van het feit dat geloofspraktijken altijd concreet belichaamd worden, door gemeenschappen en individuen die hun plaats in de tijd hebben. Als het om de impact van muziek gaat, laat de gedachte dat geloofsinhouden via praktijken worden bemiddeld zich goed illustreren aan de hand van twee fenomenen: (1) Het Geneefse Psalter. In de discussie over psalmen of gezangen gaat het vaak te snel over de inhoud van de tekst. Terwijl vasthouden aan het Geneefse psalter, met name de berijming uit 1773, vaker een kwestie van een ingeoeffende spiritualiteit is dan van tekstuele inhoud. Een gemeente die nieuw start zal niet kiezen voor 1773 omdat de inhoud zo sterk is. Velen zijn het erover eens dat de inhoud van de berijming sterk door verlichtings-theologie is beïnvloed. Daarmee bagatelliseren we niet. Want een ingeoeffende geloofspraktijk is vitaal voor de spiritualiteit: het merendeel van de gemeente kent veel verzen uit het hoofd en draagt ze mee in het hart als geloofstegoed en kinderen krijgen via school en zondagsschool de berijming aangeleerd. (2) Het kinderlied. Als de bocht naar het kinderlied in de kerkdienst is genomen, blijkt de inhoud secundair te zijn ten opzichte van de ingeoeffende praktijk. De kinderen kennen de liederen. Ze klinken thuis uit de speakers. Velen kunnen de liedjes van Elly en Rikkert of Lydia en Marcel Zimmer dromen. De reden waarom ze in de kerk gezongen worden is dat ze net zo goed onderdeel van de gemeentetheologie⁸ zijn geworden als de oude vertrouwde psalmberijming.

Opzet van dit themanummer en onderliggende vragen

Vreemd genoeg is in bijna zestig jaar *Theologia Reformata* muziek hoogstzelden een thema geweest.⁹ Was muziek te belangrijk om het aan theologen over te laten? Of omgekeerd, was het te onbelangrijk? Of te specifiek? Nu trachten we ons verzuim met dit themanummer een beetje goed te maken. Een beetje, want er kunnen maar enkele onderwerpen, en ook nog relatief kort, aan bod komen. De artikelen hebben verschillende zwaartepunten: buiten de kerk(elijke of liturgische context): die van B. van der Graaf en C. van den Berg en voor een groot deel van M. Barnard (omdat er meerdere Barnards actief zijn op dit gebied: de auteur is Marcel Barnard, onder andere hoogleraar prak-

8 Het begrip 'gemeentetheologie' wordt hier descriptief gebruikt. Het staat vaak in een kwade reuk, alsof het een afwijking van de 'rechte leer' zou inhouden. Gemeentetheologie is niets meer dan wat de oude dogmatiek 'theologia in subjecto' noemt, het kennen van God (*theologia*) is verbonden aan het menselijk subject, ook als dat een collectief subject is.

9 H. Schroten, 'De Nieuwe Psalmberijming', *Theologia Reformata* 1959, 234-247; H. van 't Veld, 'De functie van de Psalmen in de Afrikaanse kerken', *Theologia Reformata* 1964, 18-33.

tische theologie aan de Protestantse Theologische Universiteit, Amsterdam). Daarbinnen die van M. Hoondert en K.-W. de Jong, J. van der Knijff richt zich op beide en plaatst deze in de meer orthodoxe gereformeerd-culturele context. Voor de psalmen, door H. Rijken, is een aparte plaats ingeruimd. De kortere bijdragen van Barnard en Van der Knijff zijn tevens bedoeld als een gelegenheid tot reflectie op de voorgaande artikelen.